

Олександр ВІТЮК,

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України
Факультету історії
і міжнародних відносин
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
Вінниця, Україна

Oleksandr VITIUK,

Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Ukrainian History,
Faculty of History
and International Relations,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State
Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine

e-mail: voo_32@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

**Діяльність Державного департаменту
у справах національностей і міграції
у напрямку регулювання міжнаціональних відносин
(за матеріалами Центрального державного архіву
вищих органів влади та управління України)**

У статті висвітлено ключові аспекти функціонування Державного департаменту у справах національностей та міграції у сфері регулювання міжнаціональних відносин на початку 21 ст. Проаналізовано історико-правовий і організаційний аспекти його діяльності у контексті унормування проблем репатріації депортованих кримських татар. Акцентується увага на ключових завданнях і механізмах, що застосовувалися у співпраці з національними меншинами, які проживають на території України, на забезпеченні їхніх національно-культурних, освітніх потреб і розвитку етнічної самобутності. Наголошено на необхідності створення єдиного владного центру для координації та реалізації державної політики у сфері міграції у контексті поглиблення євроінтеграційних процесів нашої держави. Виявлено проблеми, які виникали під час реалізації політики репатріації та з'ясовано способи їх розв'язання.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, міграційна політика, репатріація, депортовані народи, органи міграційної служби, Крим.

**Features of the Activities of the State Department
for Nationalities and Migration in the Field
of Regulating Interethnic Relations (proceeding
from the materials from the Central State Archives
of Supreme Bodies of Power and Government
of Ukraine)**

The article highlights the peculiarities of the activities and key aspects of the functioning of the State Department for Nationalities and Migration in the field of regulating interethnic relations at the beginning of the 21st century.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive analysis of the functioning of the State Department for Nationalities and Migration as a key instrument of state policy in the field of repatriation of deported peoples at the beginning of the 21st century. Previously unknown archival materials from the Central State Archives of the Supreme Authority and Administration of Ukraine have been identified and introduced into scientific circulation, which has made it possible to analyse in detail the practical mechanisms, problems, and achievements in the work of the state body of the migration service of Ukraine.

The historical, legal, and organizational aspects of the activities of the State Department for Nationalities and Migration in the context of resolving the problems of repatriation of deported persons of various

nationalities are analysed. The main focus is on the key tasks and mechanisms used by the State Department to ensure the return of deported peoples to their historical places of residence in Ukraine. The peculiarities of interdepartmental cooperation between the State Department for Nationalities and Migration and international institutions on repatriation issues have been clarified. Problems that arose during the implementation of repatriation policy have been identified and ways to solve them have been determined. The effectiveness and shortcomings of the initial stages of forming an institutional mechanism for managing migration and interethnic relations in Ukraine have been assessed. Historical experience has been systematized and generalized, which can serve as a basis for the development of modern state policy in the field of interethnic relations and migration.

Keywords: *interethnic relations, migration policy, repatriation, deported peoples, migration service bodies, Crimea.*

Розвиток українського суспільства наприкінці 20 ст. характеризувався кардинальними трансформаціями, що зумовили здобуття незалежності та необхідність формування нової державної політики. Одним із найскладніших і найактуальніших викликів цього періоду стало врегулювання міжнаціональних відносин, особливо в контексті глобальних міграційних процесів і подолання наслідків тоталітарної спадщини. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження діяльності державних органів України, покликаних реалізовувати політику щодо мігрантів, біженців та національних спільнот. До таких належав Державний департамент у справах національностей і міграції. Саме ним на початку 21 ст. були закладені інституційні та правові основи для роботи з міграційними рухами.

Слід констатувати, що на сьогодні відсутні комплексні історичні наукові дослідження, присвячені діяльності Державного департаменту у справах національностей та міграції у сфері міжнаціональних відносин. Однак існуюча історіографічна база надає нам цінний фактологічний матеріал. Міграційні, етнічні та демографічні процеси впродовж тривалого часу поступово, але неухильно змінювали соціальну структуру України. Відповідно її населення ставало все більш поліетнічним, а кількість етнічних спільнот, які населяли нашу державу, збільшувалася, одночасно зростала величина частки кожної з них у загальній кількості населення, як зазначав Віктор Даниленко¹. Водночас Олена Малиновська² наголошувала, що із відновленням незалежності міграційна політика йшла за подіями, реагувала на них, а не була результатом детального вивчення ситуації та пошуків оптимальних методів досягнення цілей. На відсутності регулювання самоплинних зовнішніх міграційних потоків акцентував свою

увагу Михайло Романюк³. Окремі аспекти діяльності державних органів міграційної служби України в контексті реалізації політики міжнаціональних відносин, аналізу етнополітичних процесів і конфліктів розглянуто в працях Володимира Євтуха⁴ й Володимира Пекарчука⁵.

Метою статті є комплексний аналіз діяльності Державного департаменту у справах національностей і міграції щодо регулювання міжнаціональних відносин на початку 21 ст. за матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО).

Державний департамент у справах національностей та міграції (далі — Держнацміграції) функціонував протягом 2000–2002 рр. та відносився до державних органів міграційної служби України, які активно провадили політику міжнаціональних відносин. За досить незначний часовий проміжок діяльність фахівців Держнацміграції суттєво вплинула на зміну концептуальних засад державної політики у сфері регулювання міграційних процесів.

Формування Держнацміграції стало новим етапом адміністративної реформи, трансформації системи центральних органів виконавчої влади, яке відбувалося відповідно до указів Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади»⁶ й від 15 грудня 1999 р. № 1573/99 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади»⁷. Відповідно на виконання вищевказаних

³ Романюк М. Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки. Методологія і практика регулювання. Львів : Світ, 1999. С. 41.

⁴ Євтух В. Б. Про національну ідею, етнічні меншини та міграції. Київ : Стилос, 2000. 236 с.

⁵ Пекарчук В. М. Розподіл повноважень органів державної влади України у сфері культури етноменшин: основні тенденції 1990–2000-х років. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць*. 2016. № 1(80). С. 36–45.

⁶ Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1572/99#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

⁷ Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1573/99 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1573/99#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

¹ Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.

² Малиновська О. А. Основні засади міграційної політики України та майбутні сценарії розвитку. *Проблеми міграції: український інформаційно-аналітичний журнал*. 2002. № 1(19). Т. 7. С. 20.

указів Президента України, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2000 р. № 603⁸ було утворено Держнацміграції як урядовий орган державного управління, що діяв у складі Міністерства юстиції України. Слід наголосити, що за проектом нормативно-правового акту щодо утворення Держнацміграції назва цього державного органу мала бути інша — Департамент у справах національностей, депортованих і біженців Міністерства юстиції України⁹, однак її не підтримали члени Уряду.

Держнацміграції став наступником функцій ліквідованого 31 березня 2000 р. Державного комітету України у справах національностей і міграції¹⁰, однак не мав статусу центрального органу виконавчої влади. Це свідчило про певну децентралізацію та перерозподіл повноважень у сфері міграційної політики на той час.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2000 р. № 828¹¹ директором Держнацміграції було призначено Г. Середу. Заступниками директора стали, згідно постанов Кабінету Міністрів України від 11 липня 2000 р. № 1097 — В. Победоносцев¹², від 11 липня 2000 р. № 1096 — О. Юрпольський¹³, від 27 березня 2001 р. № 277 першим заступником директора Держнацміграції призначили Р. Чічлаву¹⁴. Штатна чисельність Держнацміграції становила 46 осіб¹⁵. Кадрова проблема виникла у зв'язку із відомчим підпорядкуванням Держнацміграції Міністерству юстиції України. Акцент було зроблено на кадровому потенціалі Державного комітету України у справах національностей і міграції. Через відомче підпорядкування та одне з ключових завдань Держнацміграції — нормативно-правове регулювання у сфері міжнаціональних відносин, міграційної політики та зв'язків з закордонними українцями — його планували укомплектувати кваліфікованими юристами, яких в Державному комітеті України у справах національностей і міграції було вкрай недостатньо (всього 3 з 93 осіб мали юридичну освіту).

Постановою Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1236¹⁶ було затверджено

Положення, що регламентувало основні завдання та повноваження Держнацміграції. Відповідно до цього документа основними завданнями Держнацміграції було визначено участь у розробленні основних напрямів державної політики у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин і міграції, стратегії та механізмів її реалізації; узагальнення практики застосування законодавства й підготовка пропозицій щодо нормативно-правового регулювання у сфері етнонаціонального й етнокультурного розвитку України, міжнаціональних відносин, міграційної політики, зв'язків з українцями, що проживають за межами України; організацію розміщення, облаштування та адаптації депортованих осіб різних національностей, які повертаються в Україну; забезпечення правових, економічних і організаційних гарантій біженців.

Відповідно до визначених завдань Держнацміграції його фахівці брали участь у проведенні державної політики у сфері міграції та міжнаціональних відносин; розробляли пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань, що належали до компетенції Держнацміграції, і вносили їх на розгляд Міністерства юстиції України; вивчали й аналізували тенденції етнонаціонального та етнокультурного розвитку України; розробляли поточні та довготермінові прогнози у сфері міграції та міжнаціональних відносин; надавали організаційно-методичну допомогу відповідним органам Автономної Республіки Крим і структурним підрозділам обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій у вирішенні питань міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин, міграції та реалізації прав і соціальних гарантій біженців і депортованих осіб різних національностей; здійснювали заходи щодо підтримки розвитку національно-культурних традицій, задоволення потреб національних меншин у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації рідною мовою; вносили пропозиції щодо вирішення питань про надання чи позбавлення статусу біженця; вели централізований облік біженців і осіб, які звернулися із заявою про надання статусу біженців; сприяли реалізації прав і соціальних гарантій біженців¹⁷.

З метою обговорення найважливіших напрямків діяльності Держнацміграції та узгодженого вирішення питань, що належали до його компетенції, наказом Міністерства юстиції України від 17 липня 2000 р. № 4¹⁸ було утворено Колегію

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8191. Арк. 266.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8191. Арк. 269.

¹⁰ Там само. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 66. Арк. 12.

¹¹ Там само. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Спр. 6. Арк. 80.

¹² Там само. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Спр. 7. Арк. 141.

¹³ Там само. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Спр. 8. Арк. 144.

¹⁴ Там само. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Од. зб. 8. Арк. 47.

¹⁵ Там само. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 27.

¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1236 «Про затвердження Положення про Державний департамент у справах національностей та міграції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1236 «Про затвердження Положення про Державний департамент у справах національностей та міграції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 13 а.

у кількості 7 осіб і затверджено її персональний склад. До складу Колегії увійшли директор Держнацміграції Г. Середа, його заступники — О. Юрпольський і В. Побєдоносцев, начальник управління правового забезпечення розвитку національностей і етнополітики А. Шевченко, начальник управління у справах міграції та біженців О. Малиновська, начальник відділу кадрів та організаційної роботи Л. Гришко, посада першого заступника директора була вакантною на час утворення Колегії.

При Держнацміграції було сформовано Експертно-консультативну Раду національних меншин¹⁹ (далі — Експертна Рада), яка уможливлювала участь громадських організацій національних меншин України у процесах ухвалення рішень органами виконавчої влади щодо правового забезпечення розвитку національностей та етнополітики. До складу Експертної Ради, який було затверджено наказом Держнацміграції від 27 листопада 2000 р. № 28, увійшло 11 представників: Т. Алієв, голова Конгресу азербайджанців України, В. Єрмолова, голова Всеукраїнського товариства російської культури «Русь», А. Кіссе, голова Асоціації болгарських національно-культурних товариств і організацій України, С. Костецький, голова Спільки поляків України, І. Левітас, голова Ради національних товариств України (голова Єврейської ради України), І. Попеску, заступник голови Християнсько-демократичного альянсу румунів України, О. Проценко, голова Федерації грецьких товариств України, С. Лі, віцепрезидент Асоціації корейців України, М. Товт, голова Демократичної спільки угорців України, О. Фельдман, президент Асоціації національно-культурних об'єднань України, А. Фетеску, голова Всеукраїнської національно-культурної молдовської асоціації²⁰. Також вищевказаним наказом було затверджено відповідне Положення про Експертну Раду.

Згідно із Положенням Експертна Рада сприяла: реалізації заходів щодо підтримки розвитку національно-культурних традицій, задоволенню потреб національних меншин у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації рідною мовою; укладанню міжнародних договорів України з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин; встановленні та підтримці зв'язків з відповідними громадськими організаціями, національними центрами за межами України; визначенні основних напрямків наукових досліджень і їх здійсненні у сфері забезпечення прав національних меншин; організації і проведення конгресів, форумів, конференцій, семінарів, нарад і виставок; проведенні благодійних акцій, спрямованих на вирішення

питань міжнаціональних відносин; підготовці пропозицій щодо створення навчальних закладів, установ і організацій, необхідних для задоволення потреб осіб, які належать до національних меншин в Україні²¹.

На розширеному засіданні Колегії Держнацміграції, що відбулося 4 серпня 2000 р., було відзначено, що одним із основних завдань є організація розміщення, облаштування і адаптації депортованих осіб, які повертаються в Україну. Лише за перше півріччя 2000 р. в Автономній Республіці Крим викуплено 13 будинків, побудовано 70 квартир, електрифіковано 11 поселень, 9 поселень забезпечено водопостачанням²². За сприяння Держнацміграції було виділено кошти на: реконструкцію Кримськотатарського музично-драматичного театру, зміцнення матеріально-технічної бази Кримського державного індустріально-педагогічного інституту, будівництво й придбання обладнання для 3 шкіл з кримськотатарською мовою навчання²³. Економічна ситуація в Автономній Республіці Крим, незважаючи на зусилля республіканських і місцевих органів виконавчої влади, залишалась складною. Проблеми етноправового змісту, що їх порушували лідери громадських об'єднань депортованих кримських татар і осіб інших національностей, які повернулись до Автономної Республіки Крим, потребували законодавчого врегулювання. Перш за все варто було чітко визначити статус корінного народу й осіб, які були депортовані за етнічними ознаками в роки тоталітарного режиму²⁴.

Аналіз ситуації з облаштуванням депортованих осіб у південних регіонах України демонструє, що завдяки послідовній державній політиці мали місце позитивні зміни. Зокрема, за період 1992–1999 рр. у Херсонській області планувалось збудувати 75 будинків, станом на перше півріччя 2000 р. було здано в експлуатацію 66, що склало майже 90 % від запланованих. Водночас у Донецькій області ще у 1992 р. було розпочато будівництво 10 будинків, які так і не були здані в експлуатацію²⁵.

На Колегії Держнацміграції було обговорено чимало нагальних проблемних питань всіх регіонів України, які потребували як законодавчого, так і організаційного вирішення. Зокрема, у Чернівецькій області проблемним питанням, що потребувало відповідей, стало повернення колишньої нерухомості у власність культурологічних товариств, заснування у Чернівцях полікультурного університету, окремої бібліотеки румунської літератури, музею М. Емінеску

¹⁹ ЦДАВО України. Арк. 57.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 58.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 59–60.

²² Там само. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 11.

²³ Там само. Арк. 42.

²⁴ Там само. Арк. 13.

²⁵ Там само. Арк. 43.

та забезпечення робочими місцями випускників навчальних закладів Румунії та Молдови²⁶. За безпосереднього організаційного й фінансового сприяння місцевих державних органів міграційної служби у 2000 р. відбулися: урочистості з нагоди 150-річчя з дня народження М. Емінеску, I Міжнародний фестиваль «Веселка Буковини», традиційний румунський дитячий фестиваль «Флоріле далбе», традиційний румунський фестиваль весни «Мерцішор», національне румунське свято «Лімба ноастре чя ромине», семінар керівників німецьких національних груп України, свято Трійці за католицьким звичаєм, мітинги-панахиди з вшанування пам'яті жертв сталінських репресій поблизу с. Біла Глибоцького району²⁷.

Аналіз виконання комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 р., затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 299²⁸, засвідчив, що Уряд Автономної Республіки Крим, зокрема Республіканський комітет у справах національностей і депортованих громадян, недостатньо аналізував динамічні міжнародні відносини, не враховував нові тенденції та явища, які виникали в діяльності громадських організацій національних меншин, мало уваги приділялось вирішенню нагальних проблем. Варто відзначити проблеми в освітній сфері, які виникли внаслідок масового повернення колишніх депортованих в місця компактного проживання репатріантів, де були практично відсутні дошкільні заклади²⁹. Як альтернатива державній системі дошкільного виховання створювалися кримськотатарські домашні заклади виховання. Практика їх роботи зацікавила представників інших національностей Криму, які почали створювати заклади такого типу.

У серпні — жовтні 2000 р. Держнацміграції було проведено вивчення виконання вимог Закону України «Про біженців»³⁰ від 24 грудня 1993 р. № 3818-XII (далі — Закон) в Закарпатській, Чернігівській областях і у м. Київ. Відділи міграції в Закарпатській, Чернігівській областях та Києві, як територіальні органи міграційної служби, в основному розташовувалися у приміщеннях, що дозволяли забезпечити конфіденційність

під час проведення інтерв'ю з шукачами притулку та були обладнані технічними засобами й відповідними інформаційними матеріалами³¹. Процедура розгляду заяв про надання статусу біженця на виконання Закону розпочата у м. Києві у січні 1996 р., Чернігівській області — восени 1996 р., на Закарпатті — у грудні 1997 р.

Під час проведення процедури прийому й розгляду заяв про надання статусу біженця на Закарпатті було взято до розгляду 31 заяву про надання статусу біженця. Статус біженця отримали 15 осіб, на утриманні яких перебувало 18 неповнолітніх дітей, було відмовлено у наданні статусу біженця 16 особам, з якими перебувало 8 дітей. В Чернігівській області з 1996 р. було розглянуто 14 заяв, надано статус біженця 9 особам, з якими перебувало 3 дітей; відмовлено 5 заявникам, з якими перебувало 5 дітей. Проте найбільше було прийнято заяв шукачів притулку у м. Київ — 3425 заяв (разом з дітьми 4692 особи). Лише протягом 2000 р. розглянуто 956 заяв, з них надано статус біженця 181 заявнику (з ними перебувало 156 дітей), відмовлено 619 заявникам³². Органи міграційної служби сприяли у влаштуванні дітей біженців до дошкільних і шкільних закладів, організації для них безкоштовного харчування. Всі біженці отримували медичне лікування, за необхідності, та можливість працевлаштування.

Відділ у справах національностей і міграції Закарпатської обласної державної адміністрації та управління у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації в межах своїх повноважень активно співпрацювали з міжнародними й неурядовими організаціями (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції), що дало можливість зміцнити матеріально-технічну базу підрозділів, налагодити надання практичної допомоги шукачам притулку й біженцям. Завдяки міжнародній допомозі в м. Ужгород Закарпатської області розпочав роботу пункт розміщення для осіб, які подали заяви про надання статусу біженця³³.

Для ефективного функціонування будь-якого центрального органу виконавчої влади критично важливим є розбудова мережі власних територіальних підрозділів. З огляду на це Держнацміграції активно займався створенням регіональних структур, оскільки переважна більшість покладених на нього завдань реалізовувалася саме на місцевому рівні.

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2001 р. № 132³⁴ було затверджено Типове положення про управління у справах

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 14.

²⁷ Там само. Арк. 98.

²⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 299 «Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 91.

³⁰ Закон України «Про біженців» від 24 грудня 1993 р. № 3818-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3818-12#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

³¹ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 126.

³² Там само. Арк. 127.

³³ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 129.

³⁴ Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8821. Арк. 1.

національностей та міграції Київської міської державної адміністрації, відділ у справах національностей та міграції обласної, Севастопольської міської державної адміністрації. Цим нормативно-правовим актом було закріплено правове визначення підпорядкування регіональних підрозділів Держнацміграції.

У пояснювальній записці до вищевказаної постанови Уряду зазначалось, що відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації»³⁵ від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV, постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 1999 р. № 1306 «Про примірні переліки управлінь, відділів, інших структурних підрозділів Київської міської та районної у місті Києві державних адміністрацій»³⁶ були затверджені примірні переліки управлінь, відділів, інших структурних підрозділів Київської міської та районної у місті Києві державних адміністрацій. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2000 р. № 821 «Про упорядкування структури місцевих державних адміністрацій»³⁷ було затверджено примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів обласної, Севастопольської міської, районної, районної у місті Севастополь державних адміністрацій. Відповідно до вказаних постанов Уряду у складі обласних та Севастопольської міської державних адміністрацій передбачено створення відділів у справах національностей та міграції, а у складі Київської міської державної адміністрації — управління у справах національностей та міграції.

Управління у справах національностей та міграції Київської міської держадміністрації, відділ у справах національностей та міграції обласної, Севастопольської міської держадміністрації (далі — управління (відділ)) були структурними підрозділами відповідно Київської міської, обласної та Севастопольської міської держадміністрації, що утворювалися головою відповідної держадміністрації і були підзвітні та підконтрольні голові відповідної держадміністрації та Держнацміграції.

Основними завданнями управління (відділу) були реалізація державної політики щодо міжнаціональних відносин, міграції, забезпечення прав національних меншин, депортованих осіб різних національностей, які повернулися в Україну, та біженців, а також зв'язків з українцями, які проживають за межами України; забезпечення дотримання законодавства стосовно національних

меншин та міграції; забезпечення здійснення заходів щодо приймання та облаштування депортованих осіб різних національностей, які повертаються в Україну, а також сприяння їх адаптації у нових умовах; вжиття заходів для забезпечення правових та соціально-економічних гарантій захисту біженців; сприяння задоволенню національно-культурних, мовних та освітніх потреб українців, які проживають за межами України, їх зв'язкам з Україною³⁸.

Відповідно до покладених на управління (відділ) завдань відзначимо систематичне вивчення і аналіз тенденцій етнонаціонального і етнокультурного розвитку та міграційних процесів на території області, міст Київ та Севастополь; розробку поточних та довготермінових прогнозів у сфері міжнаціональних відносин та міграції на території області, міст Києва та Севастополя; сприяння діяльності національно-культурних об'єднань громадян, навчальних закладів, установ та організацій, пов'язаних із задоволенням мовно-освітніх та етнокультурних потреб національних меншин; прийняття рішень про надання, продовження терміну дії та позбавлення статусу біженця; видачу посвідчення біженця, а особам, які подали заяву про надання статусу біженця, — відповідні довідки; направлення у разі потреби біженців та осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, у пункти тимчасового розміщення біженців; сприяння тимчасовому працевлаштуванню та навчанню, наданню соціально-побутових і медичних послуг, задоволенню культурних і релігійних потреб біженців та осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, а також забезпеченню пенсіями біженців; ведення обліку біженців та осіб, які подали заяву про надання статусу біженця; участь у межах своєї компетенції у здійсненні заходів, пов'язаних з боротьбою з нелегальною міграцією; запобігання проявам національної винятковості, нетерпимості до громадян будь-якої іншої національності, розпалюванню ворожнечі та ненависті на національному ґрунті; регулярне інформування та надання статистичних звітів Держнацміграції та голові відповідної держадміністрації про розвиток міжнаціональних відносин, міграційних процесів і зв'язків з українською діаспорою на території області, міст Київ та Севастополь і пропозиції щодо формування державної політики з цих питань³⁹.

Підсумовуючи діяльність Держнацміграції, слід зазначити, що основні зусилля були спрямовані на формування правової основи етнонаціональної та міграційної політики. Робота включала приведення законодавства у відповідність до Конституції України та його адаптацію до міжнародно-правових норм. Фахівцями

³⁵ Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 7444. Арк. 132–133.

³⁷ Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8201. Арк. 233–234.

³⁸ Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8821. Арк. 2.

³⁹ Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8821. Арк. 3.

Держнацміграції було доопрацьовано та подано до Кабінету Міністрів України проекти законів України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» й «Про затвердження державної міграційної програми України на 2001–2005 роки». Крім того, забезпечено належне супроводження у Верховній Раді України проектів законів України «Про внесення змін до Закону України «Про біженців», «Про імміграцію», «Про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства», «Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України», «Про статус кримськотатарського народу», «Про правовий статус закордонних українців» та розроблено проект Національної програми «Закордонне українство на період до 2005 року»⁴⁰.

У 2000 р. органами міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі розглянуто 1335 заяв про надання статусу біженця, 506 заявникам надано відповідний статус⁴¹. Станом на 1 січня 2001 р. в Україні проживав 2961 іноземець⁴², які отримали статус біженця. Крім того, на стадії завершення було будівництво першого в Україні пункту тимчасового розміщення біженців у Одеській області.

Важливим аспектом діяльності Держнацміграції було налагодження та поглиблення міжнародного співробітництва. Зокрема, було опрацьовано проект угоди з Туркменистаном. Ключовим моментом у 2000 р. стала ратифікація Угоди між Кабінетом Міністрів України й Міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції.

Держнацміграції проіснував майже два роки після проведення адміністративної реформи, послідовно реалізуючи міграційну політику України. Однак, відповідно до Указу Президента України від 13 вересня 2001 р. № 836/2001⁴³, з метою підвищення ефективності здійснення

державної політики у сфері міжнаціональних відносин, міграції, забезпечення прав національних меншин України, представників депортованих народів, що повернулися в Україну, й біженців було утворено Державний комітет країни у справах національностей і міграції (далі — Держкомнацміграції України) на базі Держнацміграції, що діяв у складі Міністерства юстиції України. Держнацміграції було ліквідовано згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1772⁴⁴. Де-юре Держнацміграції було ліквідовано 17 березня 2002 р., відповідно до наказу Держнацміграції від 16 січня 2002 р. № 7-к⁴⁵.

Досвід діяльності Держнацміграції у становленні та реалізації міграційної політики України має виняткове значення. Він демонструє перехід від початкового, часто фрагментарного реагування на міграційні виклики до спроб формування більш системного й професійного підходу до управління міграційними процесами. Утворення Держнацміграції стало логічним етапом інституційної консолідації органів виконавчої влади, відповідальних за міграційну й етнонаціональну політику. Це рішення відображало усвідомлення державою необхідності централізованого управління цими сферами після періоду частих реорганізацій 90-х рр. 20 ст. Державний департамент акумулював комплекс повноважень, які раніше були розпорошені, що свідчило про прагнення до оптимізації управлінських процесів і підвищення їх ефективності.

Важливим досягненням періоду функціонування Держнацміграції стало активне формування його територіальних органів. Цей процес забезпечив основу для ефективної роботи на місцях, що підтвердило усвідомлення необхідності децентралізації та присутності державної політики безпосередньо в регіонах, де відбувалися основні міграційні процеси та проживали національні меншини. Водночас виявлені проблеми, а саме нечіткість повноважень, брак ресурсів, необхідність ефективної міжвідомчої взаємодії, залишаються актуальними й сьогодні. Тому у контексті нових глобальних і внутрішніх викликів необхідно враховувати попередні здобутки для розбудови сучасної міграційної політики України.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 16.

⁴¹ Там само. Арк. 17.

⁴² Там само. Арк. 29.

⁴³ Указ Президента України від 13 вересня 2001 р. № 836/2001 «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8362001-328> (дата звернення: 21.09.2025).

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8928. Арк. 102.

⁴⁵ Там само. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Спр. 13. Арк. 7.

REFERENCES

- Danylenko, V. (2018). *Ukraine v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radianskoï istorii*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Malynovska, O. (2002). Osnovni zasady mihratsiinoï polityky Ukrainy ta maibutni stsenarii rozvytku. *Problemy mihratsii: ukrainskyi informatsiino-analitychnyi zhurnal*, 1(19), 20 [in Ukrainian].

- Romaniuk, M. (1999). *Mihratsii naselennia Ukrainy za umov perekhidnoi ekonomiky. Metodolohiia i praktyka rehuliuvannia*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Pekarchuk, V. (2016). Rozpodil povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy u sferi kultury etnomenshyn: osnovni tendentsii 1990–2000-kh rokiv [Distribution of Powers of State Authorities of Ukraine in the Sphere of Culture of Ethnic Minorities: Main trends of the 1990s–2000s]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Zbirnyk naukovykh prats*, 1(80), 36–45, Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Yevtukh, V. (2000). *Pro natsionalnu ideiu, etnichni menshyny, mihratsii* [On the National Idea, Ethnic Minorities, Migration]. Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 20.09.2025 р.

Дата схвалення до публікації: 15.10.2025 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)